

1991

SVOJINSKO PITANJE

Uvodna usmena reč koju je Autor održao na V sesiji Kopaoničke škole civilnog prava koja je bila posvećena temi »SVOJINSKI ODNOSI U PRAVNOM PORETKU« u decembru (12–14) 1991. godine.

Na ovom simpozijumu podneseno je 60 referata raspoređenih u 7 tematskih oblasti: položaj svojine u savremenom svetu i Jugoslaviji; svojina na nepokretnostima; promet nepokretnosti; hipoteka i obezbeđenje i evidencija nekretnina; oblici transformacije preduzeća; preduzeća organizovana na vlasnički način; radno pravo i svojinski odnosi.

Tekst ove usmene reči zabeležen je audio-tehnikom i kasnije autorizovan i publikovan pod naslovom »Vaskrs prava« u časopisu »Pravni život« br. 11–12 iz 1991. godine.

Uvažene Kolege,

Kažete li o kakvoj stvari »*moja je*« to je najviše što kazati možete. Tako je govorio Valtazar Bogišić pre stotinu godina. Tako je i danas. Da nije tako, zar bi Kopaonička pravnička škola stavila ovako veliku temu pod svoju optiku. Ova škola se ne bavi sitnicama, i njen dosadašnji opus pokazuje i dokazuje staru rimsku maksimu »*de minimis non curat praetor*«.

Rečima hroničara, ovaj skup je pentagon kopaoničkih pravničkih poruka. Nažalost, poruke koje su ostale bez odazvanika onih koji stvaraju formalne izvore prava.

I ovoga puta, kao i do sada u poluvekovnoj praksi, ostali smo verni svom monizmu, tom okovu svekolikog duha. I upravo zbog toga monizma, i ne samo zbog njega, ali i zbog njega, pravni poredak i pravo nam se opredelilo za sudbinu krize.

Međutim, ako dobro tumačim brojnost i kvalitet ovog intelekta koji se ovde po peti put okupio, to nije razlog da i pravnici dignu ruke od prava, kako to i danas čine, oni, koji to, po svom društvenom titulu, ne bi smeli da čine.

Naprotiv, pravnici, već po svojoj vokaciji, moraju čuvati ideju prava i pravde i kada se ona nađe u talasima društvene kataklizme. Jer, pravnici sebe mogu nazvati tim imenom, samo onoliko i u onom stepenu, koliko je pravo u svom materijalnom izvoru legitimno i u svojoj primeni legalno. Izvan toga su prostori korova i tamo ne može biti pravnik.

I ovaj decembar, dakle, okupio nas je većitim pitanjem: kako i na koji način učiniti raspodelu stvari među ljudima, kada su »zalihe životnih dobara ograničene«; kako i na koji način regulisati pravne odnose povodom prisvajanja tih stvari, kada pored distributivne, postoji i komutativna pravda?

Svedimo sve odgovore na dva osnovna: državno-svojinska dogma ili konkurencija sposobnosti u uslovima tržišne privrede.

Ova dva odgovora, kao da su »čula« za onu treću zapovest prava koja nam dolazi iz drevnih vremena Ulpianusovog opusa: svako-me dati ono što mu pripada (*suum quique tribuere*). A kako dati i koliko dati?

To pitanje postavlja i Geteov junak iz grčke mitologije Epimetej (onaj koji naknadno shvata) koji pita svoga brata Prometeja (onoga koji pre shvata): »Koliko toga je tvoje«?

Prometej: »Onaj krug koji moja delatnost ispunjava. Ništa više i ništa manje od toga«.

Između zapovesti Ulpianusa i odgovora Prometeja, nalazi se ceo revolucionarni svet, istorija kulture, ali i zbilja sadašnjosti, rekao bih, čitava pravna i moralna civilizacija. Jer, svojina koja je viša ili manja od kruga sopstvene delatnosti, motiv je evolucionističke ili revolucionarne raspodele ili preraspodele društvenog i individualnog blaga.

I tu se upravo nalazi »tačka vezivanja« ovog decembra sa prošlogodišnjim decembarskim kopaoničkim pravničkim danima koji su bili posvećeni tzv. povratku privrede tržištu i vlasništvu.

Pre godinu dana, dakle, na ovom istom uzvišenom mestu prirode, okupljeni pravnički svet, započeo je raspravu o vlasništvu i tržištu sa dva toma publikovanih tekstova, sa skoro stotinu autora, da bi ove godine nastavio započeto, šireći okvire istoga gena. Opet dva toma publikovanih tekstova i opet više desetina autora pred hiljadu okupljenih pravnika.

Ali, prošlogodišnja rasprava, na svom početku, ako se dobro sećate, istakla je tri prepreke, koje sam imao slobodu da nazovem prepreke-zablude koje su stajale na putu povratka privrede tržištu i vlasništvu: *prvo, zarobljenost privrede kapijama nacionalističkih lokaliteta; drugo, nemogućnost tržišne privrede u uslovima postojanja društvene svojine ili državne svojine u smislu imperijuma; i treće, pravna nesigurnost kao izraz duboke krize pravnog sistema.*

Tada, pre godinu dana, dopustio sam sebi slobodu da konstatujem: ako ove tri prepreke ne budu otklonjene, robinzonsko opredeljenje je tu, sa svim posledicama koje sobom nosi pusto ostrvo.

I upravo zbog trenutka odluke, bilo je postavljeno hamletovsko pitanje: *antipravo ili renesansa prava*.

Šta se zbilo za proteklih godinu dana. Prepreke nisu uklonjene. Naprotiv, uvećane, one su se pretvorile u prave bedeme. Umesto renesanse prava, dobili smo agoniju prava. Pravo više ne funkcioniše u svojim vitalnim tačkama. U onim drugim, reklo bi se, još ga ima.

Nasilna i masovna smrt, ostala je i ostaje bez primene pravne zaštite. Svi pravni postupci (krivični i drugi) ostaju nemi i gluvi pred tom stravičnom činjenicom.

Kao da je pravo izdalo sebe, ustvari, rekao bih, i ono je ubijeno sa žrtvama. Izostala je, dakle, primena prava, a ono pravo koje se ne primenjuje, i nije pravo, već nepravo.

Vladavina prava pretvorila se u vladavinu fakta. Doduše, na nekim sporednim prostorima pravo još postoji, npr. uvreda časti, kleveta, platni nalog, otkup stana, naplata poreza, upravni prekršaji, i u mnogim drugim stvarima koje su obične besmislice prema životu ljudi zbog kojih to pravo i postoji.

Prepreka povratku privrede tržištu i vlasništvu, koja je prošle godine ovde bila istaknuta, a koja se sastojala u zarobljenosti privrede i ekonomije kapijama nacionalističkih lokaliteta, dobila je posle godinu dana enormne razmere. Od proklamovanog ustavnog principa jedinstva jugoslovenskog tržišta, ostale su samo prazne reči koje više nemaju nikakvo pravno dejstvo. Ovaj princip zamenjen je zbirom administrativnih i retorzionih mera koje sve više popunjavaju jedno zatvoreno i nacionalno autarhično pravno biće.

U takvim prilikama, ostala je i druga prepreka tržišnoj privredi, a to je, postojanje društvene ili državne svojine, gde se država javlja kao nosilac javno-pravnih ovlašćenja. U tom pogledu, na planu ustavnog uređenja, ništa nije učinjeno. I dalje se ustavom Srbije jemči društvena svojina. U praksi, ona doživljava izvesne transformacije, ali državni imperijum je ostao tu, i ova naša tri dana, sasvim sigurno da će biti, između ostalog, posvećena i tom važnom pitanju.

Najzad, prošle godine je bila istaknuta i pravna nesigurnost kao izraz duboke krize pravnog sistema koja je stajala na putu us-

postavljanja tržišne privrede i pravne države. Protekla godina je od krize pravnog sistema načinila kraj tog sistema i to u njegovim vitalnim tačkama.

Sve ovo, rečeno je, da bih konstatovao: svojinski odnosi u pravnom poretku – tema, koja nas je, evo, još jednom okupila, ne može biti raspravljana izvan konteksta pomenutih, rekao bih, sudbonosnih pitanja. Sva ta pitanja, danas, nažalost, pružaju manje naučnog optimizma i manje nade, nego što je to bilo prošle godine, u ovo isto vreme i na ovom istom mestu.

Očigledno, pod ovim našim nebom, bogovi nam nisu bili naklonjeni. Glas pravnika bio je isto što i glas vapijućeg u pustinji.

Ali, kako već rekosmo, pravnici nemaju pravo na abdikaciju pred najezdom antiprava i metaprava. I zbog toga, pravnički svet je opet tu, da kaže i iskaže sve svoje golgote, vezane za ustanovu svojine i njenu pravnu organizaciju, počev od rimskog *proprietas*-a, pa nadalje, sve do državno-svojinske dogme i tzv. nesvojinske koncepcije društvene svojine, privatne, mešovite, akcionarske, i svake druge, koja se javlja na zalazećem horizontu onoga što mi danas još nazivamo pravnim sistemom.

U tom smislu, neka mi bude dopušteno, da u kratkim crtama, ukažem na markantne tačke evolucije pitanja u tzv. posleratnom razvoju socijalističkog prava sve do današnjeg dana. Mislio sam se, da li je potrebno da vas zamaram, makar i sumarnim, pogledom te evolucije, ali zaista to shvatite samo kao moju nameru da proniknemo u koren ustanove koja je stavljena ovde pod ovu našu optiku. Neću se, dakle, zadržavati ni na kakvoj dosadašnjoj hronologiji zakona i podzakonskih propisa, koji su se, inače, menjali poput mesečevog sjaja, itd. To je druga tema. Hteo bih samo da sagledamo bitne tačke ove evolucije, kako bi razumeli poziciju današnjeg prava i današnjeg stanja stvari u ovoj materiji.

Drugim rečima, jedan pogled retrospektive je nužan da bi otkrili kontinuitet ili prekid kontinuiteta današnjeg prava zasnovanog na Ustavu Srbije od 1990. godine, sa pravom prethodne epohe.

Da li se ta evolucija odvijala po zakonima divergentnih linija ili po zakonima kruga kao zatvorene krive linije. Da li je današnja tzv. vladavina prava proklamovana Ustavom Srbije, distancirana od marksističko-lenjinističkog koncepta prava koji je bio ugaoni kamen par-

tijske države, ili je ona izraz pravne države pluralističke političko-socialne orijentacije.

Razume se, da se odgovori na postavljeno pitanje moraju zasnovati na utvrđenju tipa svojine koji je temelj društvenog i pravnog uređenja odnosno zajednice.

I zbog toga, pokušao bih, prvo da izložim pravne osobine državno-svojinske dogme, zasnovane zakonima diktature proleterijata, a zatim, pravnu organizaciju tako nastalog svojinskog fonda u obliku nesvojinske koncepcije društvene svojine, i najзад, pravni oblik i značaj obe te svojine sa stanovišta aktuelnog prava. Sve to sa ciljem da se učini teorijski pokušaj u smislu pronalaženja mogućih rešenja.

I

Poznato je, da je državna socijalistička svojina u Jugoslaviji i Srbiji, nastala u prvim posleratnim godinama, kao rezultat pobede socijalističke ideje nad dotadašnjim tzv. građanskim društvom zasnovanim na privatnoj svojini.

To je bio period »eksproprijacije eksproprijatora« po ugledu na državnu socijalističku svojinu staljinističkog tipa. Ta svojina je bila matica i matrica za izgradnju zakonodavstva tada zvane – nove Jugoslavije.

Otuda, da bi se svojinski i drugi pravni odnosi mogli izgraditi u skladu sa jednopartijskim diktatom, potrebno je bilo izvršiti radikalni i potpuni prekid pravnog kontinuiteta sa pravnim sistemom predratne Jugoslavije. To je i učinjeno, kao što je dobro poznato, Zakonom iz 1946. godine, o nevažnosti svih pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1941. godine, a taj zakon je imao svoju osnovu u odgovarajućim odlukama Avnoja. Tim zakonom je izvršena potpuna abrogacija prava predratne države, koja se, između ostalog, u sferi društveno-ekonomskih odnosa, zasnivala na tržišnoj privredi.

Na taj način su izgubile pravnu snagu i sve ustavne i druge zakonske odredbe koje su se odnosile na pravnu organizaciju svojine.

Te odredbe su inače bile jasne i sasvim dovoljne da zadovolje potrebe čak i današnjeg vremena. Tako, prema Ustavu Kraljevine Ju-

goslavije od 1931. godine, svojina je zajemčena, a njena sadržina i obim određuju se zakonom. Eksproprijacija privatne svojine u opštem interesu dopuštena je na osnovu zakona, uz pravičnu naknadu. Prema Vidovdanskom ustavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 1921. godine, takođe, svojina je zajemčena, a iz svojine proističu i obaveze. Njena upotreba ne sme biti na štetu celine, a sadržina, obim i ograničenja privatne svojine određuju se zakonom. Sličnu odredbu imali su i svi ustavi Knjaževstva i Kraljevine Srbije počev od 1835. pa sve do 1903. godine.

Dakle, prvi ustav FNRJ od 1946. godine, rađen po modelu sovjetskog ustava iz 1936. godine, ignoriše dotadašnje svojinsko-pravne kategorije i uvodi pojam opštenarodne imovine, tj. imovine u rukama države. Prema izričitim odredbama ovoga ustava, opštenarodna imovina je glavni oslonac države u razvitku narodne privrede. Ta imovina stoji pod naročitom zaštitom države. Kuriozitetu radi, treba primetiti, da je i ovaj ustav jemčio privatnu svojinu, pa čak i privatnu preduzumljivost u privredi, ali je istovremeno predvideo i nacionalizaciju pojedinih privrednih grana ili preduzeća, što je i učinjeno na najgrublji način.

Na osnovu ovog ustava usledilo je revolucionarno zakonodavstvo koje će stvoriti ogroman fond opštedržavne svojine, a koji će kasnije, preko tzv. društvene svojine, istrajati sve do rešenja postojećeg ustava Srbije i pozitivnog zakonodavstva Srbije.

Razume se, da je tako formirani fond državne, odnosno društvene svojine, vremenom menjao pravne režime u pogledu korišćenja i prisvajanja predmeta svojine, ali je on, suštinski, više po izvoru nego po obimu, ostao isti, i kao takav, dobro je došao u »nasleđe« dašnjem pluralističkom ustrojstvu koje se deklarise za tržišnu privredu i privatnu, odnosno mešovitu svojinu.

Taj fond državne svojine formiran je uglavnom putem zakona kojima je izvršena agrarna reforma, nacionalizacija, konfiskacija, eksproprijacija, kao i po drugim osnovima.

Da se podsetimo, Zakonom o agrarnoj reformi iz 1945. godine, prešli su u ruke države poljoprivredna i šumska dobra preko određenog agrarnog maksimuma (3 do 5 hektara za vlasnike koji nisu zemljoradnici); zemljišni posedi u svojini banaka, preduzeća, akcionarskih društava i drugih privatno-pravnih lica; zemljišni posedi cr-

kava, manastira, verskih ustanova i svih vrsta zadužbina, svetovnih i verskih; višak obradive zemlje zemljoradničkih poseda iznad zakonom određenog maksimuma; zemljišni posedi koji su u toku rata ma iz kog razloga ostali bez sopstvenika.

Zemlja koja je oduzimana prešla je, prema ovom zakonu, u ruke države, sa svim zgradama i postrojenjima na njoj i sa celokupnim živim i mrtvim poljoprivrednim inventarom (traktori, mašine i krupne poljoprivredne sprave sa ovih poseda ulaze u inventar državnih poljoprivrednih mašinskih stanica).

Ovako formiran zemljišni fond iznosio je tada oko milion i šest stotina hiljada hektara, koji se kasnije uvećao oduzetom imovinom po osnovu tzv. obaveznog otkupa, i kasnije, po osnovu oduzimanja poljoprivrednog zemljišta iznad 10 hektara, što je usledilo 1953. godine. Zemljište iz poljoprivrednog zemljišnog fonda dodeljivano je poljoprivrednim organizacijama na trajno korišćenje, a poljoprivrednim zemljišnim fondom opštenarodne imovine upravljao je narodni odbor sreza.

Što se tiče drugog koloseka podržavljenja, odnosno podruštvljenja, on se odvijao putem Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća iz 1946. i 1948. godine, i Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958. godine.

Na osnovu ovih zakona, nacionalizovana su i prešla u državnu svojinu sva privatna preduzeća u 54 grane privrede. Tu su, najpre, krupne industrijske grane, kao što su npr. rudarstvo, metalurgija, industrija nafte i njenih derivata, prerada uglja, industrija mašina i alata, brodogradnja, automobilska industrija, metaloprerađivačka industrija, elektro industrija, tekstilna industrija, prerada drveta, grafička i štamparska industrija, industrija šećera, biljnih ulja, mlinska industrija, prehrambena, industrija duvana, pivarska industrija, bankarstvo i osiguranje, transport, industrija lekova i kozmetičkih sredstava, itd., a zatim (1948) tu su i: mala trgovina, svi bioskopi, litografije i cinkografije, javna kupatila, sva kreditna i osiguravajuća preduzeća, sve do ribarskih brodova i jedrenjaka i nekih malih objekata, itd., itd.

Posle ovoga, šta je još ostalo iole značajno, a da nije prešlo u državne ruke, na način i po kopiji starijeg pravno-ideološkog brata iz sovjetskog oktobra.

Stambene zgrade i građevinska zemljišta, bila su predmet sledeće nacionalizacije (1958), ali, ujedno i poslednje, jer više nije bilo ničega materijalno vrednog, što nije ušlo u fond državne, odnosno društvene svojine. Kako je dobro poznato, ovim zakonom je bio određen stambeni maksimum, preko koga su sve zgrade i poslovne prostorije preko određenog maksimuma, prešle u društvene, odnosno državne ruke.

Istim zakonom, u fond društvene svojine, nacionalizovano je bilo i građevinsko zemljište, a pod njim se podrazumeva izgrađeno i neizgrađeno zemljište koje se nalazi u užim građevinskim područjima gradova i naselja gradskog karaktera. Poznato je, da su u praksi tzv. uži građevinski rejonu obuhvatali gotovo svo građevinsko zemljište, koje je, po svojoj lokaciji i prirodi, bilo značajno za izgradnju.

Na taj način je bila okončana posleratna nacionalizacija privatnih privrednih preduzeća i nacionalizacija stambenog i poslovnog prostora i građevinskog zemljišta.

Ovako formiranom državnom, odnosno društvenom fondu treba dodati i onu imovinu koja je prešla u taj fond putem konfiskacije na osnovu zakonskih propisa iz 1945. i 1946. godine, kao i kasnijih propisa koji se odnose na ovaj način prinudnog oduzimanja imovine bez naknade. Podsetimo se, konfiskacije su, pored građanskih i vojnih sudova, sprovodile i gradske i sreske komisije formirane od strane narodnih odbora.

Pravni režim na fondu državne svojine bio je organizovan na način koji je tipičan za državnu socijalističku svojinu sovjetskog tipa. Tako, prema Osnovnom zakonu o državnim privrednim preduzećima iz 1946. godine, preduzećima upravlja administrativno-operativno rukovodstvo određenog državnog organa, a državna imovina data je preduzećima na upravljanje. Radom preduzeća neposredno upravlja direktor, koji je, kako je dobro poznato, uvek bio partijski odan i proverena ličnost.

II

Taj pravni režim je početkom pedesetih godina dobio značajne deklarativne modifikacije sa ciljem da se državna svojina predstavi kao neka posebna i nova svojinska kategorija svojstvena samo jugo-

slovenskom socijalističkom samoupravnom društvu. Ona je, shodno ideološko-pravnim pozicijama vladajuće političke partije u to doba, imala za zadatak, da se, s jedne strane, distancira od tzv. administrativnog socijalizma koji počiva na državno-svojinskoj dogmi, a s druge strane, da se udalji od klasične privatne svojine koja je karakteristična za tržišnu privredu. Kao takva bila je, i ostala, usamljena u komparativnom pravu, a ostaće zapamćena kao neuspeli produkt tzv. jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društva, koji je, između ostalog, doveo i do dezorganizacije pravnog sistema i negacije prava kao nužne tekovine civilizacije prosvetljenih zemalja.

Ta prohujala zabluda jugoslovenskih politekonomista dobila je svoju kulminaciju u Ustavu iz 1974. godine, i Zakonu o udruženom radu iz 1976. godine.

To je poznata nesvojinska koncepcija svojine, koja već u svom nazivu ukazuje na konfuziju pojma, i na njoj se neću zadržavati, ali da se podsetimo njene definicije, ako je uopšte ima. Dakle, prema toj tezi, niko nema pravo svojine na društvena sredstva za proizvodnju i niko ne može ni po kom pravno-svojinskom osnovu prisvajati proizvod društvenog rada, i upravljati ni raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad, niti samovoljno određivati uslove raspodele. Drugim rečima, društvena svojina je svačija i ničija. To su bile omiljene reči protagonista ove teze.

Oko trideset godina, sve do pre nekoliko godina, bilo je pomodno, a iznad svega politički merkantilno, širiti javnu zabludu tzv. dogovorne i dohodovne ekonomije.

U takvim prilikama, nastajalo je, i širilo se, na hipertrofičnim talasima zamaskiranog praznorečja, jedno zakonodavstvo u kome je ideja prava bila pogažena. Tek tada je ova maskarada prava, sa društvenom svojinom kao centralnom društveno-ekonomskom ustanovom, pokazala katastrofalne rezultate u privredi, stekli su se uslovi da se objektivno sagledaju sve konsenkvence jednog neuspelog eksperimenta.

U stvari, iza tih nagomilanih reči u milionskim brojevima tzv. samoupravnih propisa i opštih akata, stajala je u osnovi opet partijska država, koja je prisvajala najvećim delom plodove te svojine. Razlika prema prethodnoj državnoj socijalističkoj svojini, ogledala se u

čitavom nizu različitih pravnih manifestacija, ali je suština ostala ista: partijska država bila je glavni akter prisvajanja.

III

Kako je danas u zakonodavstvu Srbije? Ustav Republike Srbije od 1990. godine, kao što je dobro poznato, ne spominje socijalizam i socijalističko samoupravno društvo, ali predviđa i zajemčuje društvenu svojinu, koja je svojstvena jedino tom društvu.

Na taj način, Ustav Srbije, i pored mnogih distanci u odnosu na prethodni ustav, čini bitnu »tačku vezivanja« sa institucijama ranijeg socijalističkog prava. Prihvatanjem društvene svojine kao pravne kategorije, ovaj ustav je načinio most kojim je uspostavio kontinuitet, ne samo sa ustavnim uređenjem iz 1974. godine, već i sa ranijim uređenjem, sve do samog izvora koji se nalazi u revolucionarnom pravu.

Ovu konstataciju ne remeti činjenica što Ustav, pored društvene, poznaje i druge vrste svojina. Bitno je, da on predviđa društvenu svojinu i da je zajemčuje, što znači da je to jedna ustavno-pravna kategorija, čije postojanje i trajanje nije ničim uslovljeno. S druge strane, kada su u pitanju određena materijalna dobra, kao što je npr. građevinsko zemljište, onda Ustav predviđa, da ono može biti samo u državnoj ili društvenoj svojini, čime iskazuje svoju naklonost prema ovoj vrsti svojine.

Prema izvesnim aktuelnim političkim dokumentima (Program Socijalističke partije Srbije), društvena svojina, zbog svog velikog uдела, vrši odlučujući uticaj na privredna kretanja. Nešto slično je predviđao i Ustav iz 1946. godine, rekavši da je opštenarodna imovina glavni oslonac u razvitku narodne privrede. Pored toga, prema istom izvoru, posle više godina žučne teorijske rasprave, pronađen je titular društvene svojine: to je Narodna skupština Srbije, kao najviši organ vlasti. Ona može obavljanje vlasničkih funkcija poveriti nekom stručnom telu, koga će ona postaviti i kontrolisati. Kao što se vidi, opet neka vrsta sličnosti sa rešenjem iz revolucionarnog zakonodavstva, konkretno, sa rešenjem iz Osnovnog zakona o državnim privrednim preduzećima iz 1946. godine, koji je predviđao državu kao titulara op-

štenarodne imovine, a ona tu imovinu može dati drugome na upravljanje. Ali, ostavimo za trenutak to po strani.

Aktuelna je danas i ideja da društvenu svojinu treba pretvoriti u akcijski kapital, jer, prema tekstu istog izvora, u upravljanju i poslovanju, a ne u vlasništvu, leži tajna efikasnosti. Zaključak je, dakle, da društvena svojina ostaje kao pravna i ekonomska kategorija, ali ona menja svoj oblik.

Međutim, teza o razdvajanju upravljanja i vlasništva, ne može biti prihvaćena sa stanovišta pravne teorije. Naime, upravljanje i poslovanje je u suštini raspolaganje, a to je upravo atribut svojine (držanje, korišćenje i raspolaganje). Prema tome, ako se tvrdi da je upravljanje i poslovanje razdvojeno od vlasništva, onda je potrebno da se pravno uobliči to novo subjektivno pravo koje se zove upravljanje i poslovanje, a to do sada niko nije učinio.

U tom smislu treba razumeti i odredbe Zakona o uslovima i postupku pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine iz 1991. godine. Po tom zakonu, društvena svojina je dobila novo ime (opet muka s rečima), a to je društveni kapital. Promena imena izvršena je na taj način što je zakon upotrebio tehniku mimikrije: »društvena svojina – u daljem tekstu društveni kapital«. Time se valjda htelo prikriti ono što je do skoro bio ponos i Magna carta jugoslovenskih politekonomista. Ali, ostavimo i to za sada po strani.

Očigledno je, dakle, da se ovim zakonom predviđa da se ova svojina može transformisati i u akcijski kapital u smislu organizovanja u mešovito ili privatno deoničko ili društvo sa ograničenom odgovornošću. U svakom slučaju, putem izdavanja deonica i njihove prodaje, vrši se otuđenje, odnosno transformacija i privatizacija društvene svojine, ili, rečima zakona, društvenog kapitala.

Otvorena je dakle, mogućnost da se putem pribavljanja deonica na zakonom predviđeni način, vrši privatizacija društvene svojine i ta pojava je upravo aktuelna. Tako je data mogućnost, da oni, koji imaju dovoljno sredstava, a to će po pravilu biti bivši direktori i rukovodeći kadar u društvenom preduzeću (koji su ga možda i loše vodili) kupe kontrolni paket akcija i sada postanu privatni vlasnici i kao takvi i dalje rukovode možda istim ljudima sa kojima su do juče bili u tzv. udruženom radu.

Drugim rečima, ako se ceo proces pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine, posmatra sa stanovišta relevantne socijalne strukture, moguć je i takav zaključak, da se ovim procesom, dojučerašnji odani direktori i drugi rukovodioci društvenog preduzeća, pretvaraju u poseban sloj moćnih ljudi, koji sada, sa još većim kompetencijama prisvajaju »plodove« prava svojine. Nešto slično kao u Kafkinjoj priči »Preobražaj« kada se čovek pretvorio u bubu.

Pored ovoga, istovremeno se odvija još jedan, daleko značajniji proces pretvaranja društvene svojine u državnu svojinu putem organizovanja široke mreže javnih preduzeća.

Prema Zakonu o javnim preduzećima iz 1990. godine, otvoren je čitav horizont mogućnosti osnivanja javnih preduzeća koja posluju sredstvima u društvenoj i privatnoj svojini.

Ona se osnivaju za one privredne delatnosti koje se smatraju delatnostima od javnog interesa, a to su delatnosti u oblasti infrastrukture (elektroprivreda, železnički i PTT saobraćaj, vazdušni saobraćaj, radio-televizija...). Pomenute oblasti Zakon navodi *exempli causa* jer stavlja tri tačke, što znači da tu mogu doći i druge oblasti infrastrukture. Nadalje, tu je i oblast korišćenja i upravljanja dobrima od opšteg interesa (vodoprivreda, putna privreda, šumarstvo...). I ovde nabrojavanje nije taksativno, a zatim, tu su i komunalne i druge delatnosti na određenom području, kao i obavljanje privrednih delatnosti od strateškog ili posebnog značaja za Republiku, ili kad je to neophodno za rad državnih organa.

Nadalje, prema noveliranom ustavnom zakonu iz 1991. godine, prirodna bogatstva, dobra u opštoj upotrebi i druga sredstva u društvenoj svojini koju koriste javna preduzeća ili javne službe, za koje se to utvrdi zakonom do 31. decembra 1991. godine, u državnoj su svojini.

Kao što se vidi, širina kruga u kome deluju javna preduzeća sa državnom svojinom je takva da su tu obuhvaćene izuzetno značajne oblasti privrednog života. Pri tome, nabrojavanje tih oblasti nije taksativno, što znači da u taj krug mogu ući i druge delatnosti za koje se oceni da poseduju kvalifikaciju javnog interesa.

Ako se tome dodaju i drugi slučajevi postojanja državne svojine, a posebno svojine na građevinskom zemljištu, onda se sa sigurnošću može reći da se državna svojina danas u Srbiji prostire na bitnim poljima privredne delatnosti. Po nekim izjavama datim na zvaničnim

mestima, državna svojina već danas dostiže procenat od 46 po vrednosnom kriterijumu u odnosu na druga područja.

Što se tiče pravnog režima koji važi ovde u sektoru državne svojine javnih preduzeća, treba primetiti da je on u mnogome sličan sa režimom državnih privrednih preduzeća iz posleratnog perioda. Tako, javnim preduzećem koje se osniva ili posluje isključivo sredstvima u državnoj svojini, upravlja država. Organi javnog preduzeća su upravni odbor i direktor koje imenuje i razrešava državni organ određen aktom o osnivanju.

Tako npr. Javno preduzeće za naftnu industriju Srbije («Službeni glasnik RS», br. 37/91) raspolaže sredstvima koja su u državnoj svojini. Upravni odbor ovog preduzeća imenuje Vlada Republike Srbije, a generalnog direktora imenuje Narodna skupština Srbije na predlog Vlade.

I sada dolazimo do ključnog pitanja. Da li je u ovoj sferi svojinskih odnosa država nosilac *dominijuma* ili *imperijuma*. Drugim rečima, da li država kao titular državne svojine izlazi na tržište i ima isti jednak tretman sa ostalim akterima koji se tu javljaju, sa svim mogućnostima uspeha ili rizika, dakle, da li ona tu ostvaruje samo građansko-pravna ovlašćenja, ili ona istovremeno (ili pre svega) vrši i tzv. javno-pravna ovlašćenja karakteristična za socijalističku državnu svojinu.

U svakom slučaju, ako je tačan podatak da je država kod nas u tolikom stepenu već ovladala društvenim blagom, to ne može biti dobra pojava, bez obzira da li se javlja u ulozi *dominijuma* ili *imperijuma*. Jer, čak i kada se javlja u ulozi *dominijuma*, preti opasnost da, umesto pravne, dobijemo zatvorenu trgovačku državu (o kojoj je Fih-te pisao još 1800. god.). Tada bi se ona svojom trgovačkom delatnošću prostirala na najznačajnijim privrednim i drugim meridijanima.

Naprotiv, ako bi se u ovolikom procentu javila u ulozi *imperijuma*, dobili bi dobro poznatu socijalističku državu čvrste orijentacije.

U uslovima tržišne privrede koja je kod nas, bar deklarativno proklamovana, država može biti titular svojine u smislu *dominijuma*, ali opšte iskustvo nam govori, da se ona na tržištu ne može pohvaliti da posluje kao *bonus pater familias*, pa otuda, u mnogim zemljama, ona se toga »balasta« oslobađa putem izdavanja akcija i sličnih načina

privatizacije. Otuda, opravdan bi eventualno mogao biti mnogo manji procenat državne svojine u odnosu na ukupnost društvenog blaga.

S druge strane, kada se država javi u ulozi svoga *imperijuma*, a posebno ako je kvantum državne svojine toliko veliki da dostiže ili prestiže polovinu vrednosti društvenih sredstava, i kada se taj imperijum teorijski osloni na marksističko-lenjinističku teoriju, onda dobijamo državno partijsku diktaturu, odnosno diktaturu proleterijata.

Polazeći od rešenja pozitivnog zakonodavstva u Srbiji (Zakon o javnim preduzećima, novelirani Ustavni zakon iz 1991), može se zaključiti da je državnjoj svojini dato preširoko mesto, ne samo po nabrajanju oblasti u kojima se ona javlja, već i po tome, što to nabrajanje oblasti nije taksativno učinjeno, već je lista ostala otvorena. Kako će se ona popunjavati i ko o tome odlučuje, za sada nema pouzdanih kriterijuma.

IV

Prema tome, proces pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine ima dva svoja lica: izdavanje deonica i organizovanje preduzeća kao društva (mešovita, privatna deonička, društva sa ograničenom odgovornošću), i osnivanje javnih preduzeća gde državna svojina igra dominantnu ulogu.

Ako proces transformacije bude išao kolosekom uvećanja fonda državne svojine i to u smislu državnog imperijuma, onda se može zaključiti da je evolucija svojinskih odnosa, počev od perioda revolucionarnih zakona do danas, u osnovi zatvorila krug: državno-socijalistička, preko samoupravno-društvene svojine nastavlja da živi kao državna, ali sada u sklopu javnih preduzeća, gde sredstvima u državnoj svojini upravlja država. Razume se, da su brojne pravne manifestacije različite u tom evolutivnom krugu, ali sve te razlike imaju zajednički imenitelj: titular svojine je država sa svim posledicama koje otuda proizilaze, a naročito u sferi prisvajanja.

V

U postojećem mozaiku svojinskih odnosa koga čine državna, društvena i privatna svojina sa mogućim međuoblicima, šta je sa po-

sleratnim revolucionarnim zakonodavstvom kojim je formiran fond državne i društvene svojine? Da li ti tzv. istorijski zakoni važe i danas i kako se njihovo pravno dejstvo objašnjava sa stanovišta aktuelnih procesa privrednih i političkih prilika u zemlji. Konkretno, pitanje je: kako vršiti transformaciju i privatizaciju društvene svojine, u suštini, denacionalizaciju i slične mere, ako zakoni koji su ih uveli u posleratnom periodu važe i danas. Pa čak, ukoliko formalno i ne važe, kako vršiti ove procese kada jedan istorijski fakt stoji kao spomenik jednog vremena, a koji i do danas stoji, bar kao pravni izvor fonda državno-društvene svojine.

Još do pre nekoliko godina, u političkoj i pravno-političkoj javnosti, a posebno na najkompetentnijim telima, kao što su Ustavni sud Jugoslavije i Savezno veće Skupštine SFRJ, utvrđene su ocene, da su tzv. istorijski zakoni »imali odlučujući značaj za revolucionarni preobražaj našeg društva u socijalističku samoupravnu zajednicu« (dopis Ustavnog suda Jugoslavije Skupštini SFRJ od 15. I 1987), odnosno da su oni »ozakonili revolucionarni zahtev oduzimanja sredstava za proizvodnju od eksploatatora i njihovu predaju proizvođačima« (zaključci Saveznog veća Skupštine SFRJ sa 4. sednice održane 23. IV 1986).

U pogledu formalno-pravne snage ovih tzv. istorijskih revolucionarnih zakona, treba primetiti, da neki od njih ni do danas nisu stavljeni van pravne snage, npr. zakon o nacionalizaciji. Međutim, o njihovoj važnosti izražena su različita mišljenja. Prema mišljenju Ustavnog suda Jugoslavije, Zakon o nacionalizaciji i drugi tzv. istorijski zakoni ne mogu se primenjivati posle stupanja na snagu Ustava iz 1974. godine, iako nisu formalno ukinuti, a ovo s toga, što taj ustav ne poznaje nacionalizaciju i druge slične vidove oduzimanja imovine. Naprotiv, prema stanovištu Skupštine SFRJ, ovi zakoni važe i treba da se primenjuju sve dok ne budu ukinuti, odnosno stavljeni van pravne snage.

Polazeći od stanovišta teorije vremenskog važenja zakona i njihovog sukoba u vremenu, može se zaključiti, da je jedan zakon na pravnoj snazi sve dok ne bude, na zakonit način, stavljen van pravne snage. Prema tome, svi oni tzv. istorijski zakoni koji nisu pravno stavljeni van pravne snage, važe i danas. Doduše, često čitavi stručni timovi pravnika ne mogu da ustanove da li je jedan zakon izgubio pravnu snagu ili nije, ali to je već drugo pitanje koje ide na adresu loše zakonodavne politike i lošeg neprečišćenog stanja zakonodavstva.

Od ovoga treba razlikovati situaciju kada jedan zakon ne može više da se praktično realizuje, odnosno primeni, jer nema više slučajeva koji se pod zakon mogu podvesti. Tada, često se čuju neki izvanpravni pojmovi, kao što su »prestanak zakona zbog dotrajalosti« ili prestanak zakona zbog toga što se »potrošio«, ili zbog »socijalne nepodobnosti«, »političke tendencije«, itd.

Sa stanovišta pravne države, ovi tzv. načini prestanka zakona nisu poznati. Oni mogu biti poznati samo u onom pravnom sistemu u kome je načelo *legitimiteta* i *legaliteta* zakona pogaženo sredstvima političkog ili nekog drugog izvanpravnog autoriteta, a to je upravo karakteristika antipravne države.

Kada, dakle, jedan zakon više ne odgovara društvenom zbivanju i opštem htenju, njega treba menjati ili ga, pravnim putem, staviti van pravne snage. Sve dotle, dok se na takav način ne stavi van pravne snage, on pravno postoji, pa čak i onda, kada više nema, ili vrlo malo ima slučajeva koji se pod zakon mogu podvesti – *dura lex, sed lex* (Ulp. Dig.). Kada ne bi bilo tako, onda bi načelo oportuniteta zamenilo načelo legaliteta.

Otuda, svi zakoni iz tzv. postrevolucionarnog perioda, kao i svi drugi, koji, na zakonit način nisu stavljeni van pravne snage, važe i čine sastavni deo pozitivnog prava. Primenom nekih od tih zakona nastale su mnoge situacije tzv. svršenog fakta (*facta praeterita*), ali ima i takvih situacija koje su »u toku« (*facta pendentia*), kao i onih na koje se neposredno primenjuje taj zakon jer su se tek sada ostvarile hipoteze za primenu predviđene dispozicije i sankcije, npr. odredba Zakona o nacionalizaciji iz 1948. godine, prema kojoj prelazak u strano državljanstvo povlači za sobom gubitak prava svojine na nepokretnim stvarima koje prelazi u državnu svojinu.

VI

Međutim, zakonodavna vlast u Srbiji, čak ni posle Ustava iz 1990. godine, nije na jasan i opšti način iskazala svoj pravni stav u smislu kontinuiteta ili prekida kontinuiteta sa revolucionarnim zakonodavstvom, bez obzira na prirodu situacija koje su stvorene pod režimom tog zakonodavstva.

U tom pogledu vlada, naizgled, konfuzija, a u suštini je održavanje pravne i socijalne nesigurnosti u kojoj je jedino siguran pravno-politički voluntarizam.

Tako, početkom ove 1991. godine, u Srbiji je donesen Zakon o vraćanju ranijim sopstvenicima zemljišta koje je prešlo u društvenu svojину po osnovu Zakona o poljoprivrednom zemljišnom fondu iz 1953. godine, a nije donesen zakon koji bi to isto učinio u oblasti nacionalizacije stambenih zgrada i poslovnih prostorija, kao i u drugim oblastima koje su bile zahvaćene nasilnim i prinudnim aktima jednog ideološki obojenog zakonodavstva.

Očigledno, izostao je, i još danas izostaje, jedan opšti pravni stav prema važnosti tzv. istorijskih zakona i situacija koje su tim zakonima stvorene. Taj stav, morao bi da proistekne iz duha i slova postojećeg Ustava Srbije, ali je teškoća u tome, što taj ustav, kako je već istaknuto, ne poznaje socijalizam, a poznaje društvenu svojину koja je upravo svojstvena samo socijalizmu, i to samoupravnom socijalizmu. Tu se, ustvari, nalazi »*tačka vezivanja*« sa ranijim poretkom stvari, ali, istovremeno tu je i »*jabuka razdora*« između proklamovanih demokratskih principa pravne države i tržišne privrede, s jedne strane, i postojeće stvarnosti, s druge strane.

I upravo zbog takvog stanja stvari, moguće je i održavati pravnu nesigurnost i nejednako postupanje u jednakim pravnim situacijama. Nije potrebno dokazivati da vraćanje poljoprivrednog zemljišta nije bilo motivisano pravnim razlozima, jer da je to bio motiv, zakonodavac bi taj isti kriterijum primenio i na druge oblasti tzv. područjavanja imovine. Motiv vraćanja poljoprivrednog zemljišta nalazi se negde na izvanpravnim prostorima, gde vlada politički oportunitet, a ne princip pravne sigurnosti.

To se ogleda, ne samo u razlozima donošenja ovog zakona, već i u njegovim osnovnim rešenjima. Vrší se povraćaj zemljišta ranijim vlasnicima na taj način što se bez pravnog osnova lišavaju prava svojine na istom zemljištu lica koja su to pravo stekla sasvim legalno, još 1953. godine, na osnovu zakona (*ex lege*), pa ako nikako drugačije, ona su to pravo stekla putem održaja. Kako je, dakle, moguće izvršiti neku vrstu nove nacionalizacije, kada ona nije ustavom predviđena. Međutim, metapравни motiv je toliko snažan, da se ova cela situacija rešava na taj način što se izmenom Ustavnog zakona (26. III 1991),

a ne ustava gde bi to jedino bilo moguće, unosi mogućnost faktičkog oduzimanja zemljišta od sadašnjeg titulara prava na tom zemljištu.

Na ovaj način se u pravni poredak uvodi ustanova oduzimanja, što nikad, čak ni u revolucionarnim zakonima, nije bilo predviđeno, jer je tamo faktički oduzimanje bilo »obučeno« u neku »pravnu odeću«, kao što je nacionalizacija i sl. S druge strane, ova odredba ustavnog zakona, koji inače ima za cilj samo da sprovede odredbe ustava, u suprotnosti je upravo sa tim ustavom koga treba da sprovede u život, jer taj ustav ne poznaje ustanovu oduzimanja, pa čak ni nacionalizaciju.

Sve te, i slične konfuzije i nedorečenosti, u ovoj sferi pravnih odnosa, proizilaze, dakle, iz odsustva jednog opšteg pravnog stava aktuelnog zakonodavstva Srbije, u odnosu na pravne situacije nastale pod režimom ranijeg prava, koje, u izvesnim domenima, nadživljuje decenije i ulazi u pore sadašnjeg prava.

To pravo, koje je bilo začeto revolucionarnim zakonodavstvom i koje je razvijeno u jednopartijskoj državi, bilo je pod snažnom presijom vladajuće ideologije. Marksističko-lenjinistički koncept društveno-ekonomskih odnosa diktirao je izgled i prirodu pravnih normi, naročito u domenu svojinskih odnosa.

Pravo je zavisilo od ideološko-političke orijentacije jedne partije koja je bila na vlasti. Otuda, kategorija opštenarodne imovine po ugledu na sovjetsko pravo; i nadalje, otuda i kategorija društvene svojine u kontekstu samoupravljanja i udruženog rada, što je došlo kao kasniji izraz ideološko-političke orijentacije iste partije na vlasti, ali sa različitom interpretacijom izvora marksizma. U oba slučaja svojinsko pravo je samo objekt u rukama vladajuće ideologije, ali uvek sa ciljem izgradnje socijalizma kao prelaznog perioda do ostvarenja potpunog komunizma.

Celokupno pravo, a naročito svojinsko pravo, bilo je dakle, izgrađivano u cilju ostvarenja socijalizma, najpre, državnog, a kasnije samoupravnog, ali socijalizma u svakom slučaju.

Postojeći ustav Republike Srbije ne pominje socijalizam kao cilj kome teži. Prema odredbama ovog ustava, Republika Srbija je demokratska država svih građana koji u njoj žive, zasnovana na slobodama i pravima čoveka i građanina, na vladavini prava i na socijalnoj pravdi.

Ekonomsko uređenje zasniva se na slobodnom privređivanju svim oblicima svojine na jedinstvenom tržištu robe, rada i kapitala; na samostalnosti preduzeća; na upravljanju i prisvajanju po osnovu svojine i rada. Dakle, na širokom horizontu je proklamovana tržišna privreda, za razliku od nekadašnje državno-administrativne i socijalističko-samoupravne i dogovorne ekonomije. Privredne delatnosti obavljaju se slobodno i pod jednakim uslovima. U pogledu prava na nepokretnostima, dosadašnja ograničenja u vidu raznih maksimuma, ili su ukinuta ili su znatno proširena.

Na planu slobode i prava čoveka i građanina, između ostalog, zajemčena je sloboda političkog i drugog organizovanja, čime se jednopartijska država transformisala u državu sa višepartijskim sistemom, što čini antipod vremenu kada su bili donošeni revolucionarni zakoni kao izraz diktature proleterijata.

Sve to ukazuje na činjenicu da je poslednjih godina izvršena jedna snažna i korenita evolucija, tačnije »*tiha*« revolucija, uopšte, a posebno u domenu svojinsko-ekonomskih odnosa, koja se po svom društvenom *animusu* do te mere udaljila od socijalizma, da ga čak i ne pominje u svom ustavnom aktu. Samim tim, sadašnji ustavno-pravni poredak Srbije bitno se udaljio i od onoga što je činilo *ratio legis* nekadašnjih revolucionarnih zakona, sada, popularno nazvanih »*istorijskih zakona*«.

Međutim, kako je već rečeno, taj ustav zadržao je kategoriju društvene svojine kao relikv prošliosti, koji u kontekstu drugih relevantnih ustavnih odredbi, deluje kao »*strano telo*«, pa bi ga, s toga iz ustava trebalo odstraniti.

Kod takvog stanja stvari, nužno je uneti više reda i više pravne sigurnosti u zakonodavstvo Srbije koje se izgrađuje na bazi ovog ustava, a to, između ostalog, znači, i veću pravnu sigurnost u odnosu na formalno-pravnu važnost tzv. istorijskih zakona i pravnih situacija koje su stvorene dejstvom tih zakona.

A to se može postići samo opštim i načelnim stavom ovog vremena i ovog zakonodavstva, prema zakonskim aktima ranijeg vremena, a ne pojedinačnim i arbitrnim merama, kao što je to bilo u slučaju zakona o povraćaju poljoprivrednog zemljišta.

Takav stav se najbolje može izraziti donošenjem jednog zakona kojim bi se izvršio formalno-pravni prekid kontinuiteta sa prav-

nim sistemom koji je važio do 28. septembra 1990. godine, kojim bi se stavili van pravne snage propisi doneseni u tom periodu, a to znači i propisi revolucionarnih i postrevolucionarnih zakona koji do danas nisu ukinuti.

Svrha ovog zakona bila bi, dakle, u tome da se na jedan opšti i jasan način postojeće zakonodavstvo Srbije oslobodi svih ideoloških zakona ranijeg vremena koji su u suprotnosti sa načelima ustavnog poretka Srbije.

Time bi se dobila veća pravna sigurnost uopšte, a posebno u domenu svojinskih odnosa. Pored toga, efekat ovoga zakona pozitivno bi se odrazio i na formiranje stabilnije pravne svesti kod svih subjekata prava.

Štapanje na snagu ovoga zakona trebalo bi odložiti na rok od šest meseci (*vacatio legis*), računajući od dana njegovog objavljivanja u »Službenom glasniku Srbije«, kako bi u tom roku nadležno skupštinsko telo moglo sačinuti odgovarajuće prečišćene tekstove važećih zakona, shodno predviđenim zakonskim kriterijumima. Posebno, u ovom roku, pored republičkih zakona, pod lupu ispitivanja bili bi stavljeni i svi savezni zakoni i drugi propisi koji su na snazi, a sve prema predviđenim kriterijumima.

Što se tiče pravnih situacija koje su nastale pod režimom tzv. istorijskih zakona, one ne doživljavaju *restitutiju* samom činjenicom da su ovi zakoni prestali da važe.

Ukidanjem tih zakona ne nastupa povratak u pređašnje stanje *ipso iure*, već se sudbina nastalih pravnih situacija odlučuje prema tome, da li su u pitanju okončane situacije (tzv. svršena fakta, *facta praeterita*), ili su u pitanju situacije u toku (*facta pendentia*).

Naime, kada su određene situacije bile stvorene pod režimom starog zakona i kada su one pod tim režimom potpuno okončane, onda su to tzv. svršene činjenice, i svaki novi zakon koji bi ih ponovo regulisao za vreme važenja starog zakona, imao bi retroaktivno dejstvo, a ono je u principu zabranjeno.

Nije reč, dakle, o tzv. stečenim pravima (kategorija koja je još početkom našeg veka napuštena u pravnoj teoriji), već o svršenim činjenicama koje su punovažno nastale za vreme važenja starog zakona i pod njegovim režimom bile okončane.

Za razliku od pravne situacije »svršenog fakta« postoje i »situacije u toku« koje protežu svoja pravna dejstva i na vreme u kome se javlja novi zakon, i tada se taj novi zakon neposredno primenjuje na te situacije od dana stupanja na snagu novog zakona, ukoliko nije drugačije predviđeno, i tu nema retroaktivnosti zakona.

Taj zakon, dakle, deluje *pro futuro* na zatečenu situaciju u toku, ali ubuduće tu dinamičnu i kontinuiranu pravnu situaciju neposredno reguliše na drugačiji način.

To praktično znači: najveći broj pravnih situacija koje su stvorene tzv. istorijskim zakonima, postrevolucionarnog perioda (izvršena nacionalizacija, agrarna reforma, eksproprijacija) pripadaju kategoriji »svršenih činjenica«. Te situacije ne mogu biti drugačije regulisane sadašnjim zakonom, ukoliko raniji zakon nije ukinut, jer bi sadašnji zakon tada imao povratno dejstvo, što je ustavnim poretkom zabranjeno. Radilo bi se, dakle, o sukobu dva zakona u vremenu.

Međutim, ukoliko se stari zakon ukine (što je ovde predloženo da se učini na opšti način), tada su se »svršena fakta« oslobodila režima starog zakona i novi zakon ih može regulisati na drugačiji način, a da, pri tome, nema retroaktivno dejstvo, jer nema sukoba zakona u vremenu.

Kod pitanja svojinskih odnosa nastalih putem tzv. revolucionarnih zakona, kao što je već rečeno, uglavnom su u pitanju svršena fakta. A to znači, da ona ne mogu biti drugačije regulisana novim zakonima ukoliko još važe stari.

S toga potrebno je ukinuti stare zakone, ako hoćemo da ta svršena fakta regulišemo na nov način. Njihovim ukidanjem otvara se samo mogućnost da se svršena fakta mogu regulisati novim zakonima na drugačiji način.

U stvari, to je učinjeno u već pomenutom primeru sa Zakonom o vraćanju poljoprivrednog zemljišta iz 1991. godine, na taj način, što je taj zakon ukinuo Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu iz 1953. godine, pa je onda »svršena fakta« (tj. okončanu pravnu situaciju pod režimom starog zakona), mogao da reguliše na drugačiji način. Drugo je pitanje, što taj Zakon nema *validan* ustavni osnov i što je loše rešio mnoga pitanja o čemu je već bilo reči.

Ali, da bi izbegli svaki voluntarizam u ovoj vitalnoj sferi društvenih odnosa, jer se radi o svojinskim odnosima koji čine osnov ma-

terijalne egzistencije, čini se, da bi donošenjem predloženog zakona na način i pod uslovima koji su ovde skicirani, omogućili da »svršena fakta« iz revolucionarnog i postrevolucionarnog perioda ne budu okamenjeni u večnosti, već da ta fakta produže da žive, ali sada u kontekstu ustavnih načela iz 1990. godine, a da, pri tome, transformacija i usklađivanje bude izvršeno na način koji mi pravnici nazivamo *lege artis* način.

Može se postaviti pitanje, zašto danas insistirati na *lege artis* načinu, kada je svuda oko nas ovladao *contra legem* način.

Odgovor bi mogao glasiti: upravo zbog toga što nismo poštovali *legitimitet* i *legalitet* pravnih normi, što, dakle, nismo uvažavali *lege artis* način, ovladala je *moć fakta* nad pravom, ovladalo je *contra legem* postupanje u procesu primene prava.

Takvo postupanje dovelo je prvo do krize prava, a zatim i do agonije prava u njegovim bitnim dejstvima, kako na planu zaštite individualiteta, tako i na planu uređenja jugoslovenske zajednice koja je pravno organizovana još Vidovdanskim ustavom iz 1921. godine.

Pravnici, više nego drugi, ne mogu sudelovati u samrtničkoj ne-moći prava. Jer, ako je pravo ubijeno, pravnici više nemaju šta da izgube. Tada, ostaje nam jedino da verujemo u renesansu prava i da se borimo za vaskrs prava.